

ként a publikálás szándékától – amiként értetlenül állok az előtt is, hogy akadt kiadó, amelyik ezt a szöveget megjelentette, vagy legalábbis nem kérte ki felelős lektorok szakvéleményét. (Aligha lett volna indokolhatóan e döntés a feltárást finanszírozó alapítvány számára; döntéshelyzetben lévő felelős szakemberek biztosan megértették volna, hogy a Mészöly-vázlatkönyvek esetében nem a kinyomtatott változat, hanem a dokumentummal együtt, a kéziratokat őrző archívumban hozzáférhető kutatási segédlet lett volna az adekvát forma. Van erre példa a nemzetközi gyakorlatban is.)

Végül a közreadásról. Röviden s velősen: ez a publikáció a filológia megcsúfolása és a közreadói munka szégyene, mindehhez tipográfiai botrány. Hosszú oldalakat töltene meg a részletek taglalása, ám a hibajegyzék összeállítására merőben felesleges; minden úgysem javítható, főleg, ha az elvek is rosszak. Érthetetlenek a jelölések (a húzások és a szöveg közti törlések, közvetlen javítások azonos jelölése; egyes töredékek megcsillagozása, ami azt jelentené, hogy Mészöly a teljes szöveget áthúzta – ezt így jelölni azonban zavaró és értelmetlen, hiszen csillag olykor Mészöly szövegében is előfordul, másrészt tudjuk, hogy az áthúzás nem kihúzást jelöl, hanem azt, hogy az adott szövegrészt már feldolgozta; egyedül annak lett volna értelme, hogy a közreadók az összes megcsillagozott szövegrészt pontosan azonosították volna, s megadták volna természetesen a szövegfoszlánynak a végleges változatban való helyét, valamely kiadás pontos oldal-számával); érthetetlen, hogy a folyamatos szövegeket miért kellett a kézirat oldalbeosztását megtartva (amit úgysem lát senki) akár szó közepén is szétszabdalni, ha az oldalak jelzését a szöveg közben is kényelmesen meg lehetett volna tenni (a kötet terjedelme így jelentősen csökkent volna, s egyúttal azt is látnánk, hogy mennyi egybefüggő szövegrész található a füzetekben, s nem csupán töredékes anyag); ha minden bekezdést behúzással jelölnek, milyen jel marad a valódi bekezdések jelölésére? Esetleges a hasonmás oldalak kiválasztása – mindenestre felettébb hasznos és egyúttal leplező a szövegkritikai hűség ellenőrzésére: jószívet egyetlen olyan oldal sincs, ahol ne lenne pontatlanság, félreolvasás, ordító hiba... Ahol nincs facsimile, ott is gyanús sokszor a szöveg; értelmetlen mondatok azonnal értel-

messé válnak, ha az ember kitalálja, mit is olvashatott rosszul a közreadó (pláne, ha nem rest, s megnézi a publikált Mészöly-változatot: abból többnyire az itt olvashatatlanként aposztrofált szavak is megfejthetők...). Érthetetlen, követhetetlen, következetlen a jegyzetelés; sokkal több magyarázat elkelte volna; a művekbeli előfordulásokra való utalás így értelmetlen, hiszen az adott írások címe nincs megadva, csak a többnyire az első könyvpublikáció lapszáma (akkor is, ha egyes szövegeknek mára könnyebben hozzáférhető kiadása is van – éppen a Jelenkor Kiadó folyamatban lévő gyűjteményes kiadásában, amely hosszú időre a Mészöly-művek standard kiadása lesz).

Megszületett egy jó szándékkal, ám kevés jóindulattal létrehozott kötet; jó lenne mielőbb megfelekedni róla, s reménykedni, hogy senki nem téveszti majd össze egy valódi Mészöly-opusszal, s nem e visszariasztó hordalékalmaz alapján próbál meg ítéletet alkotni a XX. század második felének egyik legjelentősebb magyar írójáról.

Wilhelm András

A MEGTALÁLT TAPASZTALAT KÖNYVE

Tengelyi László: *Tapasztalat és kifejezés*
Atlantisz, 2007. 369 oldal, 2895 Ft

Tengelyi László legújabb könyve különös feladatra vállalkozik: egy olyan fogalom újraértelmezését tűzi ki célul, amely olyannyira magától értetődő része hétköznapi életünknek, hogy látszólag sem magyarázatra, sem értelmezésre nem szorul. A tapasztalat fogalmáról van szó. Tapasztalatnak nevezzük az érzéki fel fogást, az észlelés bizonyosságát, egy esemény átélését, vagyis mindazt, ami a közvetlen jelenléthez és az észlelésen keresztül zajló közvetlen megjelenéshez kapcsolódik. Tengelyi könyve azonban megmutatja, hogy a filozófiai értelemben vett tapasztalat egészen mást jelent. Ez a hétköznapi használattól eltérő jelentés azonban semmiképpen sem annak köszönhető, hogy a filozófiai értelmezés kiforgatja és életidegen absztrakciókkal terheli meg a fo-

galmat. A könyvben nem metafizikai spekulációkat találunk, hanem az eleven tapasztalathoz való visszatérés törekvését, ami csak a hagyományos – akár metafizikai, akár hétköznapi – felfogásokkal szembeni kritikán keresztül valósítható meg. A TAPASZTALAT ÉS KIFEJEZÉS szövege nem lineáris abban az értelemben, hogy valamiféle egységes történetet mesélne el, inkább gondolatok szövedéke, mégpedig olyan gondolatok szövedéke, amelyek újra és újra ugyanahhoz a kérdéshez térnek vissza: „*miként válik hozzáférhetővé a tudat számára az értelemképződésnek az a magától meginduló folyamata, amely – Hegel kifejezésével élve – eredendően a »tudat háta mögött« játszódik le*”. (9.) Ez a megfogalmazás egyrészt arra utal, hogy a tapasztalatban felbukkanó értelem nem egyszer és mindenkorra adott, hanem képződik, az időben jön létre, vagyis a közege a változás és alakulás, másrészt arra, hogy a tudat nem teljesen ura a számára felbukkanó értelemnek, végül pedig arra, hogy a felbukkanó értelem idegenszerűségéről és váratlanságáról csakis a tudat felől, a saját tudatunk nézőpontjából tudunk számot adni, nem pedig a tudaton kívül helyezkedve, valamilyen vélt, magasabb, objektívebb álláspontból.

Tengelyi könyve többek között azért nagyon izgalmas vállalkozás, mert nem keres kibúvókat a filozófiai (ez esetben fenomenológiai) beállítódás alól, hanem kitart mellette, és módszertanilag elmélyíti. Olyan filozófiát mutat be, ami következetesen megmarad a gondolkodás közegeiben, és nincs szüksége sem a pszichológia, sem a szociológia, sem bármilyen más tudomány támasztékára. Ezzel egyszerűsmind hallgatólagos választ is ad arra a kérdésre, hogy van-e még olyan önálló terepe a filozófiának, amelyet a tudományok nem hódítottak el tőle. Tengelyi szerint a filozófia nem a szellem halott alakzata, aminek csak múltja van, de jelene már nincs, és nem is csupán egy árnyéktudomány, amely elől a valódi tudományok elszívták az éltető oxigént. A könyv eleven bizonyítéka annak, hogy a gondolkodás mindig megtalálja a maga útjait, és a filozófia nem más, mint a gondolkodás értelmének önálló, a mindenkorai tudományoktól független és velük egyenrangú keresése.

A könyv nem filozófiatörténet, noha olvasható olyan tanulmányok sorozataként is, amelyek világos és elmélyült bevezetést kínálnak

egy-egy filozófiai problémába. A könyv mindenekelőtt filozófiai küszködés egy problémával: hogyan lesz az élményből tapasztalat? Más szóval: hogyan ragadhatjuk meg a tapasztalat fogalmát, ha el akarjuk kerülni mind a tudati értelemadás naiv szubjektivizmusát, mind a tudományos empirizmus ugyancsak naiv objektivizmusát? A tizenhét tanulmány eltérő szempontok alapján közelít a kérdéshez, és a problémák valóságos szövedékét kínálja ezzel. A tanulmányok között azonban világos tagolódás figyelhető meg, és nagyjából három tematikus egység rajzolódik ki. Az első hat fejezet a könyv alaptéziseit fejt ki, és mindenekelőtt bemutatja a tapasztalat új fogalmát. A középső hat fejezet a tapasztalatnak ezt az új fogalmát teszi próbára az ősbemutató, az önazonosság és az idegentapasztalat elemzésével. Az utolsó tematikus egység pedig tapasztalat és kifejezés kapcsolatát vizsgálja a nyelvi megformálás, valamint a történelmi és az irodalmi tapasztalat problémája felől.

Ezt a gondolati szövedéket mindenekelőtt abból a szempontból vehetjük szemügyre, hogy milyen felfogásokkal száll szembe, és milyen pozitív megállapításokat tesz. Tengelyi a nyugati metafizika egész hagyományának a szeméretét, hogy nem volt képes a tapasztalat eleven valóságát megragadni, sőt ezt az eleven tapasztalatot rögzített formákba kényszerítve meghamisította: „*a nyugati metafizika kezdeti nagy lépését az jelentette, hogy a filozófusok az igazság értelmét egyszer s mindenkorra elhatárolták az áramlóan sokértelmű tapasztalatok folyamától, hogy hozzáköthessék a fogalmilag kifejezett, kategóriáisan meghatározott és logikailag szabályozott gondolkodáshoz*”. (77.) A teoretikus megközelítés tehát mindenekelőtt elszegényítette a tapasztalat áramló sokértelműségét. A XX. századi gondolkodás egyik legjelentősebb fordulata a fenomenológia megjelenéséhez köthető, ám a tapasztalat fogalmát még Husserl sem tudja teljes mértékben megragadni. Tengelyi filozófiai törekvései bevallottan Husserl kezdeményezéséhez kapcsolódnak a legszorosabban, éppen ezért jelentőségteljes saját gondolatainak pozicionálása a husserli megközelítéssel szemben. Tengelyi a tapasztalat és értelemképződés fenomenológiáját igyekszik kidolgozni, ám ez a megközelítés a husserli fenomenológiától bizonyos döntő pontokon eltér. Az élmény a husserli megközelítésben tudat-

tartalmat jelöl, ez a transzcendentális fenomenológia értelmében nagyjából azt jelenti, hogy a valóság minden megjelenése egy értelemegység, és minden ilyen megjelenő értelemegység a tudat értelemadó tevékenységére vezethető vissza. A tapasztalat ezzel szemben olyasmi Tengelyi szerint, ami éppen újdonsága és váratlansága miatt nem vezethető vissza a tudat értelemadó tevékenységére, mégis a mindenkori tudat tapasztalata. „*A fenomenológiában ma minden azon áll vagy bukik – hangzik Tengelyi programadó tézise –, hogy sikerül-e az élményt egyszersmind tapasztalatként is értelmeznünk.*” (16.) Vagyis sikerül-e a tapasztalatot a husserli fenomenológia szubjektivistikus és idealisztikus következményei nélkül, elevenességében és áramló sokértelműségében megragadni. A hagyományra vonatkozó kritika után most lássuk Tengelyi filozófiájának pozitív aspektusait, amelyeket kényszerű leegyszerűsítéssel négy alapfogalom köré fogok csoportosítani.

1. *A tapasztalat.* A könyv Gadamer és Hegel kezdeményeire támaszkodik, amikor a tapasztalat fogalmát elhatárolja attól a felfogástól, ami szerint a tapasztalat mindössze az általános fogalmak alkalmazását vagy pedig a tudományos ismeretszerzés sajátos válfaját jelenti. A tapasztalat újat hoz, minden valódi tapasztalat az újdonság erejével hat, keresztezi elvárásainkat, és a tudat szándékaitól függetlenül, „*a tudat háta mögött*” történik meg. Ez a felfogás nem csupán súlyt ad a tapasztalat fogalmának, hanem egyszersmind rámutat a „ritkaságára”, vagyis arra, hogy nem minden, hétköznapi értelemben vett tapasztalatunk hordozza az újdonságot, az értelem keletkezésének meglepő és váratlan fordulatait. Ám a pregnáns értelemben vett tapasztalatok mégsem csupán határesetei és különleges változatai a hétköznapi észlelésnek, hanem valójában ezek az „igazi” tapasztalatok, ugyanis ezekből a tapasztalatokból áll össze az életünk. „*Nem pusztán élmények, hanem jelentőségteljes tapasztalatok alkotják egy élet történetét.*” (345.) Egy jelentőségteljes tapasztalat pedig nem fogalmak alkalmazása az érzékelésre, nem is pszichés diszpozíciók működtetése, hanem sajátos értelemben vett *esemény*. Tengelyi tapasztalatértelmezése jól köthető az esemény fogalmához, hiszen az esemény valami olyasmi, ami anélkül történik, hogy bárki is akarná megtörténni, és magáénak tarthatná a kezdeményezést.

Az esemény a szubjektum és az objektum érintkezési felületén zajlik, sem nem teljesen szubjektív, sem nem teljesen objektív módon.

Az ilyen értelemben vett jelentőségteljes tapasztalatról bebizonyosodik, hogy nem szerepel az éppen adott pillanat lehetőségei között, hiszen definíciója szerint keresztezi, sőt felrúgja az elvárásokat, vagyis bizonyos értelemben elképzelhetetlen, sőt egyenesen azt kell mondanunk, hogy „lehetetlen”. Másfelől azonban a tapasztalattal nem csupán valami tudatidegen lép fel meglepő és kiszámíthatatlan módon, hanem maga a tudat is kihagy egy pillanatra, vagyis a valódi tapasztalat a tudat kiesésével, eklipszisével (29.) jár együtt. Az értelem képződésének folyamata ilyenkor nyilvánvaló módon nem vezethető vissza egy értelemadó tudat intencióira. A tudatos intencionális aktusok között és mögött, vagyis ezektől függetlenül, sőt gyakran ezek ellenében meginduló értelemképződést Tengelyi *interintencionális értelemkeletkezésnek* nevezi. „*Ahol interintencionális értelemrezdülésekre kerül sor, tudat és valóság korrelációja megbomlik, a kettő közötti egyensúly felborul. Váratlanul csillámlóan sokértelmű értelemkezdemények jelennek meg, amelyek felhalmozódásával, sőt valóságos elburjánzásával a tudat nem tud lépést tartani. [...] olyan többlet képződik, amely nem korrelátuma egyetlen tudatintenciónak sem.*” (28–29.) A tapasztalat éppen az ilyen többletből keletkezik, ám ez a többlet, amely egyszerre az érzékiség többlete az értelemhez képest, a fogalom többlete a felfogathoz képest és a nyelv többlete az értelemhez képest (a többleteknek ezeket a különböző típusait külön-külön is vizsgálja a könyv) – ez a többlet nem képpen adott, vagyis nem megvan, hanem szakadatlanul keletkezik. A tapasztalat illetően felfogása felől két filozófiailag döntő fontosságú probléma felé nyílik meg az út: egyrészt a tudat és a tudattól független valóság érintkezésének és találkozásának vizsgálata felé, másrészt tudat és tudattalan viszonyának fenomenológiai értelmezése felé.

2. *A valóság.* A valóság Tengelyi fenomenológiai megközelítésében nem egyszerűen a tudattól független dologi létezés objektív fennállása. Valóságfogalmunkat ugyanolyan sokféleképpen lehet értelmezni, ahogy a tapasztalat fogalmát. Éppen azért, mert valóság és tapasztalat párfogalmak, egymás korrelátumai. A tapasztalat tárgya a valóság, és a valóság mindig csak egy sajátos tapasztalatban tárul fel.

A valóság újkori fogalmát legerőteljesebben a természettudomány határozza meg: a valóság a fizikailag leírható létezés, vagyis a fizika törvényei által leírható dolgok és dologi összefüggések egésze. Ezzel szemben persze beszélhetünk a szellemtudományok által tematizált szellemi valóságról is, az emberi kultúra történeti módon keletkezett alakzatairól, intézményeiről és összefüggéseiről, amelyeknek fennállása alapvetően más típusú létezés, mint a fizikai tárgyak fennállása. Tengelyi azonban a valóságot mindkét felfogástól eltérő értelemben érti. A valóság fogalmát – fenomenológusként – a tudattal való összefüggésében vizsgálja: a valóság az, ami betör a tudatba, ami átalakítja elvárásaink rendszerét, és új belátásokhoz vezet. A valóság az a tudatidegen, ami *meglepi* a tudatot. Ennek következtében a valóság nem a meglévő dolgok tudattól független létezését jelenti: „*a fenomenológia szakít a világ készen meglévő tárgyszerkezetének fellelésével, és a világot nem úgy fogja fel, mint dolgok avagy tények összességét*”. (354.) A dolgok nem magukban való és tisztán fizikai értelemben létező dolgok, vagyis a „dolog” nem az, amit semmilyen erőfeszítéssel nem ér el a tudat, mivel be van zárva szubjektív nézőpontjába, ám amit a fizikai természettudomány remekül le tud írni a saját objektív nézőpontjából. A magában való igazi értelme – írja Tengelyi Hegelhez kapcsolódva és a kanti, valamint husserli transzcendentális idealizmussal szembehelyezkedve –, vagyis a dolog, illetve a valóság igazi értelme az, hogy „*a tudatos tevékenység nyomán és a tudat számára adódik ugyan, ám a tudat háta mögött alakul ki*”. (70–71.) A valóságnak ezt az új fogalmát ezenkívül sajátos mozgás jellemzi: rögzült alakzatokat ölt, majd újra folyékonyá válik, azután újabb alakzatban rögzül meg stb. A valóság nem pusztán tudatidegen és váratlan, hanem „áramlóan sokértelmű”, lényegi jegye a fogalmi kimeríthetlenség és rögzíthetlenség.

3. *Tudattalan.* A tapasztalat új felfogása elvezet a tudattalan egy sajátosan fenomenológiai értelmezéséhez is. A tapasztalat eseményében a fenomenológiai tudattalan – jóllehet csak közvetve – ugyancsak megmutatkozik. A tudattalannak ez a fogalma azonban nem esik egybe a pszichoanalízis által kidolgozott fogalommal. Csábító a lehetőség, hogy a fenomenológiai tapasztalatelemzésben feltáruló,

önmagától induló, vagyis a tudattól független értelemkeletkezést a freudi tudattalan fogalommal magyarázzuk és világítsuk meg, Tengelyi azonban ezt az utat nem tartja járhatónak. Noha a könyv több pontján hivatkozik a fenomenológia és a pszichoanalízis lehetséges párhuzamaira (pl. 26.), egy ponton azonban döntő különbséget lát a két megközelítés között. A fenomenológia a tapasztalati értelem keletkezésének folyamatát akarja megragadni, a pszichoanalízis azonban – mint elmélet – minden tapasztalatot egy szimbolikusan rögzített struktúrában helyez el és értelmez. Freud a tudattalan fogalmát az értelem *elfojtására* építi, a husserli tudattalan azonban az értelem *felbukkanását* vizsgálja. Az előbbi szimbolikusan rögzített értelem öntudatlan manipulációját elemzi, az utóbbi viszont új értelem keletkezését – leüledett értelem sajátos feléberesztésén vagy értelemcsírák alakot öltésén kereszttül. A tudattalan értelemképződés e két felfogása között van érintkezés, de semmiképpen sem beszélhetünk egybeesésről. A tudattalan fenomenológiai felfogása azt a mozgást igyekszik megragadni, ahogy a tapasztalat áramló sokfélesége „*feltöréssel fenyegeti*” (46.) a mindenkori kategoriális értelemrögzítés burkát, nem pedig azt, ahogy egy értelemrögzítés mögött egy másik, rejtett értelemrögzítés tárul fel. A könyv szöveetének egyik legfontosabb és leggazdagabb szála a fenomenológiai tudattalan fogalmának kidolgozása. Olyan fogalmak kerülnek itt elemzésre, mint például a másság a tapasztalatban (60.), a tudat eklipszise (29., 352.), az elidegenedés tapasztalati magva (85.), az örület (94., 106.), az ösztön (150., 198.), az ősbenyomás (155.), a retroaktivitás (193.), a vágy (233.), az élet időfolyamának holtágai, a másság öblei (309., 310.) és még sorolhatnánk. Ezek a fogalmak egymástól gyakran nagyon is eltérő területeken bukkannak fel, mégis a tudattalan értelemképződés fenomenológiájának egységes fogalmi hálóját rajzolják elő.

4. *Tudat és valóság viszonya.* Ezek és a korábban említett megfontolások elvezetnek a könyv talán legfontosabb gondolatához: „*a valóság a tudatban bizonyul a tudattól függetlennek*”. (25.) Ez az első pillantásra is paradox megfogalmazás semmiképpen sem a transzcendentális idealizmus kanti vagy husserli változatának felélesztését jelenti. Nem arról van szó, hogy végső soron minden a tudatból eredez-

tethető: egy ilyen felfogás naivitás és a metafizikába való visszaesés lenne. Tengelyi szerint az önmagától meginduló értelemképződésnek mint tapasztalati eseménynek a fenomenológiai értelmezése éppen azt teszi lehetővé, hogy túllépjünk az idealizmus és realizmus hagyományos ellentétén. Hogy a tapasztalatot ne a szubjektum vagy az objektum oldalán rögzítsük le, hanem olyan folyamatként ábrázoljuk, ami a tudat és a valóság határán zajlik, és ezt a határt egyszersmind mindenkor újra is rajzolja. Valójában a filozófia igazi feladata nem más, mint éppen ennek a folyamatnak a leírása, megragadása és értelmezése. Tengelyi többféleképpen megfogalmazza álláspontját, többek között a transzcendentális idealizmus vonatkozásában – a kanti és husserli változattal szemben – is: „*a transzcendentális idealizmus gondolatának mélyén ott rejlik egy valódi felismerés, amelyet sem el nem utasíthatunk, sem meg nem kerülhetünk. Ez a felismerés így fogalmazható meg: tapasztalat és valóság kapcsolatának kérdéséről nem dönthetünk másként, mint a magunk tudatának nézőpontjából*”. (69.) Ez persze még nem jelenti azt, hogy minden tapasztalati értelem valamilyen a tudatunkból lenne eredeztethető. A tapasztalat éppen hogy egy tudattól idegen felbukkanását jelenti, ám ez a tudattól idegen mégis a tudatban jelentkezik be, és ezáltal – bármilyen paradox módon és meghökkentően hangozzék is – a tudatban bizonyul tudatidegennek. Más megfogalmazásban: „*egyszóval a tudatban olyan valóság szerveződik meg, amely magában a tudatban nyilvánítja a tudattól való függetlenségét*”. (149.) A fenomenológia alaptézise szerint a tudat és a valóság között mindig szoros korreláció áll fenn, az újabb fenomenológia ehhez azt fűzi hozzá, hogy ez a korreláció nem statikus (nem változatlan formákra épül), és nem csak egyetlen forrása van (akár az értelemadó tudat, akár a „valóság”). Maga a korreláció is dinamikus, egyensúlya állandóan megbillen, majd helyreáll, ebbe a dinamizmusba azonban elvileg nem tekinthetünk bele máshonnan, mint a tudat nézőpontjából.

A könyv általános filozófiai állásfoglalása és konkrét elemzésekben megmutatókozó újszerűsége mellett okvetlenül meg kell említeni, hogy például a kifejezés kapcsán a tanulmányok utolsó, harmadik csoportja izgalmas kirándulást tesz irodalom és fenomenológia, történelem és fenomenológia határvidékére.

Kifejezés és tapasztalat kapcsolatának elemzése során nemcsak azt látjuk be, hogy a kifejezés kreatív többletet jelent az átélt tapasztalathoz képest, hanem azt is, hogy az irodalom bizonyos értelemben sajátos és önálló forrása a tapasztalatnak. Élmény, tapasztalat és kifejezés így válik egyetlen, összetartozó egységgé.

A könyv tehát arra a filozófiai feladatra vállalkozik, hogy a tapasztalatot valódi mivoltában ragadja meg, egy olyan fogalmiságon keresztül, amely magára a tapasztalatra van szabva. „*Az ilyen kvázi-kategóriákat experienciáléknak nevezhetjük, és azt állíthatjuk róluk, a kifejezés kategoriális formáinak előképéül avagy előalakjául, pontosabban szólva: prepredikatív alapzatául szolgálnak*.” (58–59.) Ha ez a megközelítés sikeres, akkor végre nem a tapasztalattól független, metafizikai, teoretikus vagy éppenséggel hétköznapi fogalmiságot erőltetjük rá a tapasztalatra, hanem magát a tapasztalatot, életünk eleven szervezőerejét juttatjuk kifejezéshez. Ezért írja a szerző a könyv bevezetőjében, hogy e kötetet a tapasztalat új értelmezésének, bizonyos értelemben a „*megtalált tapasztalat könyvének*” (10.) szánja.

Ullmann Tamás

AZ AVANTGÁRD, AMELY AVANTGÁRD MARADT

Gyűjtemények Budapesten és Bécsben

Azok számára, akik a születő képzőművészet életére (gyűjtésére, forgalmára, vételáaira stb.) is kíváncsiak (tegyem hozzá, ezek ritkán művészettörténészek), megdöbbentő volt megpillantani azt a valóságos, hatvanas évekbeli Michaux- és Hartung-vásznat, amelyet a Budapest Art Fair egyik kuckójában eladásra kínált fel egy francia magángaléria. Ez azt jelezte, hogy európai léptékben már Budapest ízlése vagy Budapest pénze is számít. Sokkal többet jelez, mint jelezne Michaux vagy Hartung pusztá kiállítási jelenléte a magyar fővárosban – amire egyébként még úgyszintén nem volt példa.

Nem tartozik a hivatalos kultúrpolitikai vívmányok közé, de hosszú évek óta járják magyar